

גוף, מיניות ומשפחה בקרב חיילי מילואים קרביים בישראל: על דמיון והומור

ליאורה שיאון* ואיל בן ארי**

תקציר. מאמר זה עוסק בדרך שבה השירות במילואים מכונן, מדמיינ ומתמודד עם תפיסות של גבריות "נכונה" דרך הומור והתבדחות אצל הגבר היהודי בן המעמד הבינוני. לאחר שערכנו מחקר אתנוגרפי שליווה ארבעה גדודי מילואים קרביים לאורך זמן, אנו דנים בארבעה נושאים: הראשון הוא הקשר המורכב בין מגדר לגיל. בעוד שמחקרים על גיל אכן מכירים בחוויות השונות שחווה הפרט לאורך חייו, מעט מאוד נכתב על האופן שבו גברים בני גילים שונים מתקשרים ביניהם סביב נושאים הקשורים לגבריות – למשל העיסוק של גברים בגופם המתבגר (עיסוק בשומן, יכולת פיזית ומינית ומראה) מועצם מעצם ההשוואה הבלתי פוסקת בין חיילים מבוגרים וצעירים; הנושא השני מתקשר לאישוש התקופתי והבעייתי של גבריות לאורך מסלולי החיים. השקפה על שירות המילואים של פרטים לאורך ציר זמן מאפשרת לנו לראות שבעוד שיציאה למילואים היא חזרה מסוימת לעצמי בן ה-19 או ה-20, אותו הפער בין עצמי זה לבין ההווה הופך את אישוש הגבריות למורכב ואף בעייתי; הנושא השלישי מתמקד ביחס המורכב לנשים שניתן למצוא במסגרות המכוננות על טהרת הגבריות. במקרה הנדון כאן היחס לנשים אינו רק כאל אובייקטים מיניים, מאחר שלחץ רב מופעל על החיילים הרווקים להינשא ולהקים משפחה נורמטיבית; ולבסוף, כיצד גברים אינם רק מופעלים על ידי הומופוביה אלא משתמשים בנשים ובגברים הומוסקסואלים כדי למפות ולפרש יחסי כוח ותחרות בינם לבין עצמם.

מאמר זה עוסק בדרך שבה השירות במילואים מכונן, מדמיינ ומתמודד עם תפיסות של גבריות "נכונה" דרך הומור והתבדחות. מחקרים רבים מלמדים על דמותו ההגמונית של הגבר היהודי האשכנזי והחילוני בישראל ועל ביטוייה באידיאלים של הצבר והחלוץ (למשל אלמוג, 1997). במאמר זה אנו עוסקים בממשיכו – הגבר היהודי בן המעמד הבינוני המשרת במילואים ובמיוחד ביחידות קרביות. אין ברצוננו לטעון שחיילי המילואים הם השתקפות של החברה הישראלית; אדרבה – מבחינות רבות מדובר ב"עולם הולך ונעלם" הן משום שגברים רבים – כגון פלסטינים אזרחי ישראל וחרדים – פטורים משירות סדיר ושירות מילואים והן משום שמרבית הגברים הישראלים ששירתו בסדיר אינם משרתים במילואים (בומס, 2005). כך למשל בשנת 2000 מספרם הכולל של חיילי המילואים עמד על כ-425,000, מתוכם

* The Department of Sociology, Northwestern University

** המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, האוניברסיטה העברית בירושלים
אנו רוצים להודות לקוראים האנונימים על הערותיהם המועילות.

כ־100,000, המהווים כ־12% מכלל אוכלוסיית הגברים היהודים בגילאי 21-45, שירתו בפועל ארבעה ימים או יותר (המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2003). אפילו מלחמת לבנון השנייה, שהובילה להערכה מחודשת באשר לחשיבותו האסטרטגית של מערך המילואים, לא הביאה לגידול משמעותי במספר המשרתים במילואים.

במאמר קודם (Sion & Ben-Ari, 2005) הראינו כיצד ההומור וההתבדחות מעניקים לשירות המילואים את אופיו המיוחד והופכים אותו לסוג ייחודי של שירות צבאי. במאמר זה אנו אנחנו מנתחים את ההומור כדי להראות כיצד הוא זורה אור על תמות הקשורות לגבריות ומיניות. הלוחם הוא במידה רבה עדיין סמל מפתח לגבריות בחברה המערבית (Arkin & Dobrofsky, 1978; Cameron, 1994; Morgan, 1994), אולם מחקרים סוציולוגיים ואנתרופולוגיים העוסקים בקשר שבין צבא לגבריות נוטים להתמקד במגוונים צעירים או בחיילים מקצועיים (ראו לדוגמה, Barrett, 1975; Eisenhart, 1975; Arkin & Dubrofsky, 1978; Winslow, 1999; Ben-Ari, 2001). מרבית המחקרים הללו מתמקדים באופן שבו אופיו המיוחד של הצבא כארגון כוללני קשור בתהליך הסוציאליזציה של המגוונים הצעירים, בהשפעת חיי הצבא על הגוף הגברי או באופני הגבריות הבאים לידי ביטוי בתפקידים הצבאיים השונים.

דבר לא נכתב כמעט על חוויית שירות המילואים ועל הדרכים שבהן הוא מתקשר לדימויים ולפרקטיקות של גבריות בכלל, ולהבניה של גבריות הגמונית בחברה הישראלית בפרט. מאפייניהם של חיילי המילואים ייחודיים ושונים מאלו של החיילים הסדירים; אף שבשני המקרים מדובר במסגרות גבריות, הרי חיילי מילואים מגוונים כל שנה לתקופה המוגבלת בזמן, ולמעשה הם חיים "בין עולמות" (Lomsky-Feder et al., 2004): הם "מהגרים תמידיים" בין הצבא ובין החיים האזרחיים. המשמעות הסוציולוגית של מערך המילואים היא שיחידותיו נוצרות ומתפרקות כל פעם מחדש ואינן הומוגניות מבחינת גיל ומעמד אישי: יש בהן גברים נשואים בשנות הארבעים לחייהם, לצד גברים רווקים בשנות העשרים; בעלי מקצועות חופשיים לצד עובדי צווארון כחול; דתיים לצד חילונים. כמו כן, בהשוואה ליחידות סדירות, יחידות המילואים אינן מתאפיינות במשמעת קשה, והאווירה בהן נוטה להיות רגועה יותר מאשר בצבא החובה ובצבא המקצועי. ולבסוף, כיוון ששירות המילואים הוא מסגרת חיצונית לזמן ולחלל האזרחי, התנהגותם של הגברים שונה בו מהתנהגותם היום-יומית ה"נורמלית" (Ben-Ari, 1989).

המפגשים החוזרים וההדקנות בצוותא הם תופעות ייחודיות לשירות המילואים, וכל מפגש ברצף רב-השנים מתחיל בסדרה של "אירועים אוטוביוגרפיים" שבהם החברים מספרים על חייהם האזרחיים ומעלים חוויות מהשירות הקודם. הגסויות, ההתנהגות האגרסיבית והבדיחות תורמות ליצירת שפה פנימית המוכרת רק לחברי היחידה ויוצרת רצף מעבר למפגשים המקוטעים המהווים השהיה בזמן ובמרחב. משום כל אלה, אנו טוענים כי יחידות המילואים מהוות שדה עשיר למחקר של סוגיות אחדות שטרם נחקרו לעומק ובאופן שיטתי בספרות העוסקת בגבריות.

באופן קונקרטי, אנו נתמקד בארבעה נושאים: (1) הקשר המורכב בין מגדר לגיל; בעוד שמחקרים על גיל אכן מכירים בחוויות השונות של הפרט לאורך חייו, מעט מאוד נכתב על האופן שבו גברים בני גיל שונה מתקשרים ביניהם סביב נושאים הקשורים לגבריות. כך למשל העיסוק של גברים בגופם המתבגר (בשומן, ביכולת פיזית ומינית ובמראה) מועצם

מעצם ההשוואה הבלתי פוסקת בין חיילים מבוגרים וצעירים; (2) האישוש התקופתי והבעייתי של גבריות לאורך מסלולי החיים; השקפה על שירות המילואים של פרטים לאורך ציר זמן מגלה כי בעוד שיציאה למילואים היא חזרה מסוימת לעצמי בן ה-19 או ה-20, אותו הפער בין עצמי זה לבין ההווה הופך את אישוש הגבריות למורכב ואף בעייתי; (3) היחס המורכב לנשים המתקיים במסגרות המכוננות על טהרת הגבריות; במקרה שלנו היחס לנשים אינו רק כאל אוביקטים מנייים, שכן לחץ רב מופעל על החיילים הרווקים להינשא ולהקים משפחה נורמטיבית; (4) האופן שבו גברים אינם רק מופעלים על ידי הומופוביה, אלא משתמשים בנשים ובגברים הומוסקסואלים כדי למפות ולפרש יחסי כוח ותחרות בינם לבין עצמם. מאין נובע הרעיון לעסוק דווקא בהומור? הומור הוא חלק בלתי נפרד מהווי של כל קבוצה או ארגון (Coser, 1960; Douglas, 1968; Fine, 1984), ומלבד זאת שעשוע ומשחק מאפשרים לעתים קרובות לעסוק בנושאים המוגדרים כטאבו, שקיומם סמוי במציאות החברתית. ברנדס (Brandes, 1980, p. 9) טוען כי תרבות אקספרסיבית היא אתר מרכזי לעיסוק בנושאים הקשורים בגבריות, וכי בדיחות, התבדחות ומתיחות מהוות "שסתום ביטחון" תרבותי המאפשר לגברים לבטא רגשות ולעסוק בנושאים שהפוטנציאל שלהם מסוכן והרסני. לימן (Lyman, 1987) מקשר בין ההומור המאפיין מסגרות גבריות לבין החרדות והדילמות הגבריות. הומור יכול לספק לנו תובנות על חיי המילואים ועל הגבריות הישראלית "הנכונה", בשל חשיבותו של השירות הצבאי כזירה להשגת גבריות. כפי שנראה, שירות המילואים מאשר את הקשר גבריות-שירות צבאי כל פעם מחדש, בעיקר על רקע החששות מפני הזדקנות ובגידת הגוף. הניתוח המוצג אינו מסתפק רק בהיבטים פונקציונליים של ההומור, אלא ההתמקדות בהומור מאפשרת לנו לחקור כיצד הוא קשור בעת ובעונה אחת לשחרור לחצים, לביטוי חרדות, ליצירת עולם גברי אלטרנטיבי ולאישוש חשיבותה של הגבריות ההגמונית בחברה הישראלית.

מילואים כזמן אחר מדומיין: פנאי, רפלקסיה ושינוי חברתי

שירות המילואים הקרבי, בהיותו מסגרת גברית הממוקמת מחוץ לזמן ולחלל האזרחי ה"נורמלי", הוא אתר מרכזי לחקר הזהות הגברית של הישראלי בן המעמד הבינוני. בפרק זה בכוונתנו לשרטט ביתר פירוט את המבט הסוציולוגי של שירות זה. לטענתנו, משנות התשעים ואילך, עבור גברים ישראלים רבים שירות במילואים אינו נתפס עוד כמצב נורמטיבי אלא הפך לפעולה מעין "התנדבותית". נשאלת אפוא השאלה מה בכל זאת מניע חיילים להתגייס לשירות מילואים קרבי. כמובן שלא ניתן להתעלם ממניעים של אידיאולוגיה ציונית וקונפורמיות למערכת, או כורח חוקי, אך מניעים מרכזיים נוספים – ועבור חלק מהחיילים כנראה מרכזיים ביותר – הם המרכיב החברתי והמרכיב ההנאתי. כפי שניסח זאת אחד המרואיינים: "עושים מילואים בגלל החברים", וכפי שאחרים הדגישו, שירות המילואים נתפס כעמידה באתגרים פיזיים, "ניקוי ראש" ו"יציאה משגרה". חייל אחר אמר: "הבסיס החזק ביותר פה הוא בסיס ההווי [...] אני לא מכיר הרבה אנשים שהיו באים לצאלים באמצע הקיץ בחום יולי-אוגוסט אם לא היה להם נחמד". עדויות מסוג זה מצביעות

על החלפת רטוריקת השליחות ברטוריקה המדגישה את שירות המילואים כמרכיב בקשרים החברתיים ובתרבות הפנאי של החיילים.

למרות הקושי והסכנה שבשירות המילואים – או דווקא בגללם – השירות הקרבי נתפס כמעין תרבות פנאי שבמהלכה נהנה החייל מחברה גברית, מאתגרים פיזיים, מנהיגה אתגרית בגיפים, מהתעסקות עם מכשור מתקדם ומשהייה בשטח. עיסוקים אלה אפופים הילה של יוקרה, שכן לא כל גבר מסוגל לעמוד באתגרים הללו. בנוסף, בניגוד לחיי האזרחות, חייל המילואים אינו נושא באחריות רבה מעבר למשימות המוטלות עליו (דבר שרבים ציינו כיתרון). כפי שהציג זאת חייל:

היכולת שלך להתפרק מהמערכות הקיימות שלך לתקופת זמן ידועה. היכולת שלך לחוות חוויות גבריות [...] המילואים יכולים להיות הרפתקה של אזור מהיום-יום האפרורי שלך או הכמעט אפרורי שלך. איזשהו מפגש עם אנשים שחווית אתם אי-אלו חוויות, איזשהו מפגש עם בני גילך, איזשהי מדידה של היכולות שלך הן ברמת השטח, ההתמודדות עם השטח, והן ברמה האישית [...] היום-יום של האדם אם הוא נשוי ויש לו ילדים הוא די אפרורי אם נשים את זה על השולחן. הוא הולך לעבוד, הוא חוזר הביתה, יש לו לגדל ילד, לחנך אותו, להשכיב אותו, לרחוץ אותו, ללכת לישון, לקיים מערכת ביתית ולמחרת הוא קם עוד פעם לעבוד. המילואים זה איזשהו פתח להתפרק בכל המובנים.

את תפיסת המילואים כתחביב, כתרבות פנאי של המעמד הבינוני, ניתן לראות בציטוטים הבאים:

אני נהנה לעשות מילואים. נהנה, זה כמו בשבילי, אני לא יודע מה, משחק כדורסל טוב. זה כמו בשבילי ללכת לטיול, כי יש פה שטח, יש פה התמודדות, יש פה הישג. כשאתה יורה ופוגע זה הישג. כמו שאתה קולע לסל, יש פה טכנולוגיה מאוד מעניינת.

פה אתה מתנתק מקטע של החיים האזרחיים וזה אומר מהעבודה, מכל מיני בעיות בבית [...] אתה פשוט עושה לך ניתוק כללי. בכל אופן ככה זה אצלי. אני בשבילי זה לשבור את השגרה. לצאת מהשגרה שלי, לבוא בוא נגיד לחופש. חופש לא חופש, עובדים בו אבל שינוי. שינוי טוב. אני חושב בזמן זה בא לי.

שימת הדגש על תרומת השירות לפרט מסבירה למה מרבית החיילים שנחקרו אינם תופסים עצמם כ"פראירים" לעומת מי שכלל אינו משרת במילואים, אלא כמנוצלים לעומת חברים לפלוגה המשתמטים מביצוע משימות או מהתייצבות למילואים: "פראיר הוא לא מושג שהייתי נתפס עליו יתר על המידה. מילואים זה דבר שאתה צריך להעביר אותו בנוחות מסוימת תוך הקפדה על זה שאתה ממלא בסך הכול משימות שצריך לעשות אותן ולנצל את המקסימום לעניין ולהווי". מי שבחרים לא להתגייס למילואים מתוארים כמי ש"התבניות שלהם שונות", או במילים אחרות, הם אינם רואים במילואים אפשרות לסיפוק עצמי.

לטענתנו, על רקע שינויים בחברה, במעבר שלעיתים ממושג כמעבר מקולקטיביזם לאינדיווידואליזם (איזנשטדט, 1985; ליסק והורוביץ, 1990; רוניגר ופיגה, 1993), הקהילה הנוצרת במילואים, על ההווה המיוחדת לה, היא השתקפות של האופן שבו גברים ישראלים בני המעמד הבינוני המשרתים במילואים היו רוצים לראות את עצמם על רקע התערערות מעמדו של הגבר, התערערות התא המשפחתי והיווצרותם של מתחים על רקע כלכלי. כלומר, ניתן לראות את שירות המילואים כיותר ממכניזם פשוט לשחרור מתחים כפי שניתוח פונקציונלי של פנאי או של יצירת קבוצת תמיכה חברתית היה מציע; לניתוח חד-ממדי זה אנו מוסיפים את ההתמקדות בתקופות המילואים כזמנים מיוחדים שבהם ניתן לחקור וריאציות של גבריות ישראלית עכשווית.

וכך, לטענתנו, שירות המילואים מאפשר לבחון את הזהות הגברית הישראלית ולנהל עמה דיאלוג דרך ההומור ודרך הדמיון של הגברים עצמם את הערכים הבטוחים והמוכרים. ייתכן שבהיבטים אלה טמון בין היתר קסמו של שירות המילואים עבור הגברים הממשיכים להתגייס אליו ומבקשים להתנסות מחדש במעין מובלעת של "עולם הולך נעלם" של גבריות עבור גברים, עולם שאין להם אפשרות להתנסות בו בחיי היום-יום.

אנו מדברים על גבריות מדומיינת, משום שלמרות ההגמוניות שלה היא אינה מתקיימת באמת באופן נרחב בחברה הישראלית, אלא יותר בדמיונם של אלה השואפים להשתייך אליה. גבריות זו מתאפיינת בגוף הישראלי הנכון (או ה"נבחר" לפי מאירה וייס, 2002): גוף צעיר, רוה, שרירי, אתלטי וחזק, ובהשפעת תרבות הצריכה העכשווית גם אסתטי וחלק. הגבריות המדומיינת מתאפיינת גם במיניות הנכונה, ההטרוסקסואלית, שבה הגבר דומיננטי ואקטיבי ואילו האישה נכונה למלא את כל צרכיו – פיזיים, רגשיים וחומריים. היא מתאפיינת גם במפלט אל עבר ערכים מסורתיים של משפחה יציבה: נישואים בגיל צעיר לבת זוג תומכת והולדת ילדים; וזאת למרות העלייה בגיל הנישואין הממוצע עבור גברים בני המעמד הבינוני. הגבריות המדומיינת היא גם בת המעמד הבינוני וככזו מתאפיינת בחתירה להצלחה כלכלית ולהישגים חומריים; אמנם זה"ל אינו מפרסם נתונים על מצבם הסוציו-אקונומי של אנשי המילואים, אך להתרשמותנו מרבית החיילים בכל היחידות הנחקרות משתייכים למעמד הבינוני.

לבסוף, בעוד שגבריות זו ייחודית לחברה הישראלית משום שהיא באה לידי ביטוי במוסד פרטיקולרי (שירות המילואים), יש בה מן המשותף לתוכני המעמד הבינוני בחברה המערבית. קימל וקאופמן (Kimmel & Kaufman, 1994, pp. 259–261) טבעו את המושג "weekend warriors" – גברים המצטרפים לסדנאות, משחקי מלחמה וסופי שבוע בצפון אמריקה כדי להתחבר מחדש ל"לוחם שבתוכם" או ל"איש הפרא". תנועות אלה מושכות גברים על רקע משבר גובר בזהות הגברית בעשורים האחרונים ובלבול לגבי מובנה של גבריות זו. הגברים נוטים לייחס את המשבר לשינויים הגלובליים הגיאוגרפיים והכלכליים, ולשינויים החלים במקום העבודה. לטענתם, הגדרות מסורתיות של גבריות בחברה המערבית נשענו על אוטונומיה כלכלית של הפרט; הספירה הציבורית שבעבר גברים הוכיחו בה את גבריותם הייתה הומוגנית מבחינה מינית וגזעית והיותה מערכת הומו-חברתית שבה גברים נבנים הטרוסקסואלים יכלו להיות הם עצמם, מבלי לחשוש מה"אחר". אוטונומיה כלכלית ופטריארכליות ציבורית העניקו לגברים תחושת ביטחון בגבריות שלהם. ואולם עולם זה נעלם אט-אט, והשינויים בשוק העבודה גורמים לכך שגברים נבנים הטרוסקסואלים רבים

בני המעמד הבינוני – כלומר אלה המשתייכם לקבוצה בעלת הפריבילגיות הרבות ביותר בחברה – אינם מרגישים חזקים עוד. למעשה, הם חשים כמעט מותקפים (קימל וקאופמן, שם, עמ' 262). בהשאלה למציאות הישראלית, אנו טוענים כי שירות המילואים, מעבר להיבט הלאומי והאידיאולוגי שלו, יכול למלא בדיוק את הפונקציות החסרות הללו עבור הגבר היהודי בן המעמד הבינוני.

מבחינה זו, השימוש שאנו עושים במושג "גבריות מדומיינת" אינו טוען להיווצרותה של קהילה גברית מסוג מסוים בחברה הישראלית, אלא הניתוח מתייחס לשלוש סוגיות מהותיות: (1) עובדה היא כי רק מיעוט מהגברים משרתים במילואים, ואולם קהילת הגברים שחיילי המילואים מדמיינים לעצמם הנה רחבה בהרבה מכפי שהיא בפועל; (2) אין אנו טוענים להיווצרות זהות קולקטיבית גברית אלא לפעולתו של עולם נפרד שבו מוכנים ובאים לידי ביטוי היבטים רגישים בזהות הגברית כגון גוף מזדקן, מיניות בעייתית ובעיות כלכליות; (3) ניתן להבין גבריות מדומיינת זו רק לאור השינוי האטי ביחסי כוח הגמוניים וחוסר שוויון בחברה.

היחידות

המחקר המוצג כאן כלל תצפית משתתפת וראיונות בארבע יחידות חיל רגלים. יחידה אחת נחקרה מסוף שנות השמונים ועד לתחילת שנות התשעים, ושלוש היחידות האחרות נחקרו בשנים 1997-1998, תקופה שבה שירות המילואים היה עדיין מקיף וארוך יותר מאשר ברוב שנות האינתיפאדה השנייה. המחקר האתנוגרפי כלל תצפיות לאורך זמן בעת תעסוקות מבצעיות ואימונים, וכן כל הבדיחות המצוטטות במאמר נאספו בעת עבודת השדה.

ארבע היחידות הנחקרות הן גדודים "אורגניים", או במילים אחרות מסגרת קבועה שאנשי המילואים משתייכים אליה וחוזרים אליה יחד כל שנה. המונח "אורגני" מתייחס גם לרמת הלכידות הגבוהה יחסית של הגדודים המורכבים מקבוצות ראשוניות וחולקים ביניהם עבר משותף. גדודי המילואים מתאפיינים באווירה בלתי פורמלית יחסית, ולמרות שיש הבחנה בין קצינים לחוגרים, הרי שלדרגות יש חשיבות מועטה בהשוואה לחשיבותן בשירות הסדיר (Levin & Halevy, 1983, p. 17): החיילים והקצינים משרתים באותם התנאים, לובשים אותם מדים ומשתמשים באותו ציוד. השוויון הזה בולט על רקע ההטרורגניות של הגדודים, שכן אף שמרבית החיילים בהם הם גברים יהודים, הרי יש בהם אחוז גבוה יחסית של מזרחים, ובחלקם יש גם חיילים דתיים. הגברים גם באים מרקע מקצועי מגוון: צווארון כחול, סטודנטים, בעלי עסקים, בעלי מקצועות חופשיים ומנהלים, אם כי מרביתם משתייכים לבני המעמד הבינוני עד בינוני-נמוך.

ארבע יחידות חיל הרגלים במילואים שבהן נערך איסוף הנתונים למחקר הן בעלות אופי צבאי שונה: שתי יחידות משתייכות לגדוד חיל רגלים מובחר (חיר"מ), יחידה אחת שייכת לגדוד מילואים שרמתו המקצועית בינונית (חיל רגלים או חיר"ר), ופלוגת לוחמים מבוגרים שכושרם נמוך באופן יחסי (חיל משמר או חיר"מ). היחידות מייצגות לא רק רמת קרבות שונה אלא גם מעמד סוציו-אקונומי שונה, שכן יש קשר ברור בין רמת הקרבות של היחידה ובין הרמה הסוציו-אקונומית של חבריה. וכך, בעוד שמרבית החיילים ביחידות

הקרביות המובחרות הם צעירים יחסית, בעלי מקצועות חופשיים וסטודנטים בני המעמד הבינוני-גבוה, הרי שחיילים רבים בפלוגת החי"מ שרמת הקרביות שלה נמוכה הם אנשי צווארון כחול בני המעמד הבינוני עד בינוני-נמוך.

ההומור בחיי היחידות

כמו במסגרות ארגוניות אחרות, ביחידות בעיקר שני סוגים של הומור: סיטואציות "מאורגנות" שבהן הגברים מספרים בדיחות, וסיטואציות חופשיות של התבדחות, המלוות כמעט כל פעילות. בעוד שהסוג הראשון מתרחש בעיקר במצבים שבהם הגבולות החברתיים הזמניים קבועים, הרי שלסוג השני אין גבולות ברורים והוא יכול להתפתח בכל סיטואציה כמעט. המשותף לשניהם הוא הפומביות, ומובן שההבחנות ביניהם אינן חד-משמעיות.

בטרם נפרש ונגתח את ביטויי ההומור האלה, נרצה להדגיש כי למרות הרומנטיזציה והגלורפיקציה של הצבא בתרבות הפופולרית, הרי שהשירות הצבאי הוא לעתים קרובות משעמם, מונוטוני, קשה ומתיש, וחלק מן המשימות שחיילי חיל הרגלים נאלצים לבצע דומות לעבודת צווארון כחול. לכן טענתנו הראשונה היא שההומור מאפשר לחיילים להימלט לרגע קט מהמתח והדאגות של חיי היום-יום (Coser, 1960, p. 81) וכן להשתחרר מהשעמום, השגרה והמונוטוניות של משימותיהם. מחקרים מראים כי בקבוצות על טהרת הגברים ישנה מידה רבה של הקנטה המלווה את מרבית הפעילויות: גברים מספרים בדיחות גסות, ומותחים ומקניטים זה את זה ללא הפסקה (ראו למשל Fine, 1987, p. 134).

אפשר לטעון כי החיילים נהנים מההתבדחות וההשתובכות כשלעצמה: שירות המילואים מהווה אתר של בדיחות גסות, וישנם מי שאוספים בדיחות כדי שיהיה להם מה לספר במילואים. פעילות זו, שבה מרכז ההתרחשות הוא התהליך ולא המטרה, הוא מה שמולקיי (Mulkay, 1988) מכנה "הומור טהור": פעילות מתמשכת ומהנה הממלאה את המשתתפים בה חיוניות ושמחת חיים. התהליך אינו מיועד להשיג מטרה מסוימת אלא הוא מתפתח באופן התנדבותי, ספונטני וברזמני, ולכן אין זה פשוט לתעד את ההתבדחות המתרחשת בכל מקום וזמן בהווה הצבאית; לעתים קרובות נערכות התכנסויות ספונטניות ומשפטים נקטעים באמצע, השיחה יכולה לקפוץ מנושא אחד לאחר ללא חוט מקשר, כל דובר בוחר נושא בהתאם לגחמותיו ובמהירות כזו שתקשה על הצופה מבחוץ לתפוס אפילו את הרעיון הכללי של השיחה. התגובות באירוע מהירות ומופרעות על ידי בדיחות המובילות לפרצי צחוק מידיים. ואולם "הומור טהור" ישנן משמעויות נרחבות יותר; מולקיי (שם, עמ' 215) טוען כי ההומור עוזר לנו להתמודד עם מתח ולחצים מכיוון שהוא מהווה מקור להנאה וטוען אותנו באנרגיות וחיוניות. ההומור מתפקד במשולב כשסתום ביטחון (בדומה לקיטורים אצל כתריאל, 1991) וכהפסקה קצרה משגרת היום.

אין משמעו של ההומור פונקציה וזה אצל כל החיילים או שכל החיילים מספרים בדיחות. בכל יחידה ישנם כמה חיילים בעלי תפקיד חברתי של מספרי בדיחות מומחים, וחיילים אחרים מספרים בדיחות מדי פעם, מתפקדים כקהל אוהד או מעדיפים שלא להשתתף כלל. כך שהשיח שנוצר בעזרת ההומור אינו השיח היחיד, אולם הוא השיח הדומיננטי ובמידה רבה גם ההגמוני.

להומור יש גם תפקיד מרכזי בגיבוש קבוצה – פונקציה מרכזית מאוד כאשר מדובר ביחידה הצבאית (Ingraham & Manning, 1981; Gabriel, 1987, p. 120; Greenbaum, 1979). לפיכך, המפקדים ביחידות הנחקרות הדגישו את החשיבות שביצירת אווירה חברית ביחידה במטרה לגרום לחיילים להתנדב מרצון לשירות המילואים וכן במטרה להבטיח את ביצוע המשימות. ההומור הוא אחד הגורמים המרכזיים המבטיחים את הסולידריות ביחידה; השימוש בו נפוץ גם כדרך לביטוי קבוצתי של אגרסיביות כלפי זרים או חברים שאינם מצייתים לנורמות הקבוצה, והוא מהווה את אחת הדרכים המרכזיות שבהן הקבוצה יכולה להתגבר על מתחים פנימיים ולאשר מחדש את הסולידריות ואת הגבולות החברתיים שלה (Lyman, 1987, p. 150).

הפגנת אגרסיביות כלפי פרטים בקבוצה מכוונת בדרך כלל כלפי החלשים. מצאנו כי ביחידות השונות הופעלה אותה אסטרטגיה של הפיכת חברים שוליים יחסית בקבוצה לשק חטות ומושא לכדיחות. בשוליות יחסית אנו מתכוונים לאותם חברים בקבוצה שבדרך כלל לא היו מסוגלים להגיב להתבדחות על חשבונם, אך ככל הנראה הבינו כי המחיר שהם משלמים בהפיכתם למושא ללעג הוא המאפשר את חברותם בקבוצה. לדוגמה, בעודם צופים בסרט פורנוגרפי באחת מיחידות החיר"מ, שימש אחד החיילים כאובייקט השלכה לחוסר הנוחות של חבריו. הוא כל הזמן נשאל לדעתו על נושאים כגון הטכניקות שמציג הסרט וגודל איברי המין של השחקנים. על ידי הסתת חוסר הנוחות שלהם אל שעיר לעזאזל יכלו הגברים לצפות יחדיו בקבוצה בסרט פורנוגרפי. אולם בניית לכידות חברתית אינה נעשית רק על ידי הפניית אגרסיביות כלפי חברים חלשים בקבוצה; מרבית הבדיחות בעלות המוטיבים האגרסיביים (אם לא כולן) מופנות כלפי כל חברי הקבוצה. במילים אחרות, חלק מתהליך יצירת אווירה טובה ביחידה כולל התבדחויות בלתי פוסקות זה על זה, מתיחות ולגלוג. לימן (Lyman, 1987, p. 160) טוען כי ישנם שני סוגים של חברות גברית – קומרדיות וחברות (comradeship and friendship). בקומרדיות כוונתו לתחושה מועצמת (מה שאנו מכנים "ארוטיות") של סכנה משותפת, ואילו חברות מבוססת על קשר אינטלקטואלי ורגשי בין גברים: "In friendship one's sense of self is heightened; in comradeship a sense of self is replaced by a sense of group membership" (Lyman 1987, p. 160) ביחידות לחומות בצבא הקשרים בין החברים נוצרים באמצעות פעילויות משותפות שיש בהן אלמנטים של סיכון, סכנה משותפת ושבירת חוקים. במובן זה, בדיחות גסות או התבדחות אגרסיבית הן מרכיב נוסף בחוויה הצבאית, שממילא יש בה מרכיבי סיכון וריגוש. למרות שחברות צומחת במסגרת הצבאית, התכיפות והפומביות של התרבות האקספרסיבית ושל ההומור תורמות באופן ניכר ליצירת קומרדיה. בסעיפים הבאים נעמוד על סוגי הבדיחות, ההתבדחויות והמתיחות בעזרת חלוקתן לקטגוריות אנליטיות.

הגוף הנכון

גיל ובגידת הגוף

רבות מהבדיחות וההתבדחויות עוסקות בגוף הגברי ובחשש מפני הזדקנות ובגידת הגוף. הפגישה המחודשת מדי שנה עם אותם גברים, הגעתם של חיילי מילואים צעירים, והאימונים

הפיזיים – כל אלה יוצרים בסיס להשוואה בין הגברים ומדגישים את השפעות הגיל. גילם של מרבית אנשי המילואים בגדודים אלה נע בין שנות העשרים המוקדמות לסוף שנות השלושים שלהם. בסביבה כזו, חייל בן 35 נחשב מבוגר מאוד ואילו בן 40 הוא כבר זקן תשוש שסיים את תפקידו. החיילים גאים ביכולת הפיזית שלהם וביכולתם לעמוד בדרישות הפיזיות של שירות המילואים, אך הם גם מודעים לבגידת הגוף, שאינם מסוגל לעמוד במעמסה הפיזית כמו בעת שירות סדיר, וכן בחולשתו בהשוואה לחיילים צעירים שכושרם טוב יותר. בדיחות רבות מדגישות ומעצימות את נושא הגיל, כך שבני 30 פלוס מתוארים כזקנים ובני 20 פלוס כפעוטות זבי חוטם. למרות שההגזמה נעשית לצורך ההתברחות היא משרתת את ההיגיון הפנימי של המילואים, שם בן 20 הוא בתחילת דרכו ובן 30 כבר מצוי בסופה.

לדוגמה, כפרפראזה על אגדה בדואית סיפר אחד החיילים: "אשתי מורטת לי שערות שחורות כדי שאיראה מבוגר, ואילו המאהבת שלי מורטת את הלבנות כדי שאראה צעיר, וככה אני נשאר קירח מכאן ומכאן". חיילים לקראת גיל 40 מכונים לא פעם "הזקנים" או "סבא". בעת אימון גדודי התלוץ מפקד גדוד חיר"מ ואמר שמאחר שמדובר בתרגיל יבש (ללא ירי), מקסימום הפגיעה תהיה התקפי לב ולא יותר. בעת אימון צניחה בגדוד חיר"מ צחקו החיילים: "כן, זה הגיל, כבר כואב בקטטר", והתברחו כי בגילם "העצמות כבר לא מה שהיו פעם". בנוסף, חיילים לקראת סוף שנות השלושים לחייהם עוברים לפעמים למחלקת הפינוי, שתפקידה בקרב לפנות פצועים והשירות בה קל יותר מבחינה פיזית. החיילים צחקו ש"יש השולחים את זקניהם למות במדבר. אנחנו שולחים אותם לפלוגת הפינוי". במקרה אחר שאל חייל מבוגר "איפה המים? בגיל שלי אני יכול להתייבש פה מיד". ענה לו קצין צעיר: "בגיל שלך אתה בכלל לא צריך להיות פה".

החיילים מוטרדים מאוד באשר ליכולתם לשלוט בגופם. החשש מפני בגידת הגוף אמנם מאפיין גברים באשר הם, אך מתחדד אצל חיילים קרביים שעבורם הגוף הוא נשק (Morgan, 1994, P. 167). משטור ושליטה בגוף והחשיפה לסכנות הם המבחינים בין חיי צבא לחיי אזרחות. הגוף הצבאי הנכון צריך להיות שרירי וכשיר, והשירות הדורש יכולת פיזית טובה מדגיש אצל החיילים את הידרדרות הגוף בהשוואה לתקופת השירות הסדיר ולחיילים הצעירים. כושר גופני טוב הוא גם מושא לתחרות, לעתים סמויה אך לעתים מלווה בהומור עצמי ובלגלוג גלוי על מי שאינם מצליח לעמוד בסטנדרט הקבוצתי. למשל בעת אימון חיר"מ צחקו על אחד החיילים שכרע על הקרקע שהוא "יושב כאילו כבר עשה ארבעים קילומטר".

וכפי שהזקנה מועצמת, כך גם מדגישים החיילים באופן מוגזם את האינפנטיליות של בני ה-20 פלוס. לדוגמה, כאשר התקשרה ליחידה אמו של קצין בן 25 כדי לשאול לשלומו, ענה לטלפון קצין כבן 30, ולצחוקם של החיילים האחרים אמר לאם כי בנה חש בטוב ואכל יפה את כל ארוחת הצהריים שלו. בשיחה המבודחת שהתפתחה לאחר מכן פקפקו החיילים בזכותו של קצין כה צעיר לשתות אלכוהול והציעו להאכיל אותו כמו פעוט על ידי "הטסת" המזלג אל פיו בקריאות "אווירון אווירון". במקרה אחר, למראה חיילי מילואים חדשים בני 20 פלוס שהצטרפו אל היחידה נאנח חייל בתחילת שנות השלושים שלו: "תסתכלו עליהם, היום כולם צעירים. אתה רואה אותם ישרים, זקופים, אקטיביים".

וכך, לצד החרדות מפני השפעת הגיל והתחרותיות המתפתחת בין החיילים, עמידה בקשיים הפיזיים שמציב שירות המילואים מעוררת בחיילים גאווה ומאשררת מחדש את גבריותם. לדברי חייל בן 33:

אני באופן אישי רואה בזה אתגר לעמוד במשימות של שטח [...] ככל שהשנים עוברות האתגר הוא יותר גדול, הוא יותר גדול לדעת שאני עברתי את השלושים ואני עדיין מסוגל לעשות את זה. זה בשבילי מאוד חשוב [...] עצם זה שאני פה עושה לי סיפוק מאוד גדול. עצם זה שאני מסוגל עדיין לשים עדיין את האפוד הזה ולירות [...] כשאני עושה איפוס נשק ופוגע זה סיפוק אדיר.

תחושה זו תקפה במיוחד עבור אותם אנשי מילואים צעירים אשר השתחררו לא מכבר משירות סדיר. עבור אלה, ההתבדחות וההומור העצמי הם תוצאה של גבריות נינוחה (ועדיין) לא של חרדות.

הגוף המעוצב

הגוף הנכון אינו רק צעיר אלא הוא גם רזה ושרירי, או במילותיהם של חיילים: "קנה המידה לוותיקות הוא הכרס". ככל הנוגע לשומן הגוף ניתן לדבר על כמעט אובססיה אצל החיילים; הללו מנהלים שיחות לא מעטות על דיאטות וממטרים בעזרת הומור ולגלוג את אלה מביניהם הזקוקים להפחית משקל: לדוגמה, לחייל ותיק השוכב על מיטת השדה טופחים על הבטן החשופה: "מה זו הכרס הזאת?".

בארבע היחידות שחקרנו נמצא קשר בין מעמד סוציו-אקונומי לגוף: ביחידות החיר"מ מרבית הגברים היו בכושר טוב, מרביתם צעירים יחסית ומשתייכים למעמד סוציו-אקונומי בינוני עד גבוה. ביחידות אלה מעטים הם בעלי עודף משקל והם מהווים מושא ללגלוג והערות שמטרתן למשטרם למשקל ה"נכון" ולגוף ה"נכון"; למשל לפני יציאה לאימון באחת מיחידות החיר"מ לא הצליח בחור עגלגל למדי לסגור את האפוד שלו, ובתגובה לגלג עליו אחד החיילים והציע לו שיעשה דיאטה. חייל אחר כונה "נהג מונית" בשל כרסו וכושרו הגופני הלקוי. על חייל כרסתן אחר צחקו: "אתה גדל יפה, בעיקר לצדדים".

אידיאל הגוף ה"נכון" הוא שילוב של תפיסות צבאיות, מגדריות וחברתיות. ראשית, מוצקות הגוף היא ערך דומיננטי בצבא, הזקוק לגוף לוחם. שנית, הגוף המעוצב הוא מגדרי מכיוון שהוא מעיד על שליטת הגבר בגופו, ושומן נתפס כחולשה נשית שהגבר אינו יכול להרשות לעצמו (Bordo, 1999, pp. 55–57). מדובר כאן גם בערך של המעמד הבינוני בישראל, המעריך, כמו יתר החברה המערבית, רזון, חלקות וכושר. כך למשל, אלמוג (2004, עמ' 990–992) סוקר את מה שהוא מכנה "גבריות מרוככת, פוסט-ציונית בעליל" ומציין שבישראל הולך ורב מספר הגברים המטפחים את גופם, בין אם הם פוקדים מספרות, קונים מוצרי קוסמטיקה ובגדים או מסירים שיער גוף. מרביתם גברים בני 18 עד 35 ממעמד סוציו-אקונומי ממוצע ומעלה. לדוגמה, בעת אימון ניהלו כמה חיילים שיחה ערה בנושא שיער גוף: "היום שיער על החזה זה כבר לא אופנתי. מורידים בלייזר". במקרה אחר חייל הוריד חולצה וחשף חזה שיער. החיילים הצופים במחזה התלוצצו על "הסוודר הטבעי" שלו. אנו עדים לעוצמה שיש לשירות המילואים בכפיית ערכים אסתטיים – כמו במלתחות גברים,

הקרבה הפיזית מאפשרת להיחשף לגוף על כל "פגמיו" ובכך למשטר אותו. השליטה הנורמטיבית בגוף בעזרת השיח על טיפוח הגוף מתאימה למבני הכוח הפוסט־מודרניים אשר אינם דורשים צייתנות בעזרת פקודות, אלא מצטיירים כעזרה, תמיכה או עצה מחבר קרוב (Bauman, 1992).

לטענתה של מאירה וייס (1997) הגוף הרזה והשרירי הוא תוצאה של משטר כפול: הצורך הצבאי בגוף לוחם רזה ושרירי, והחברה שמעריכה גוף כזה; כלומר הגוף האזרחי והגוף הצבאי הם תוצאה של שליטה בגופו של הפרט: הראשון הוא תוצאה של חברה קולקטיביסטית ואילו השני, שהוא הבניה של החברה הצרכנית, הופך גם הוא לערך קולקטיביסטי כי המאפיינים המשותפים רומזים לאידיאל משותף של הגוף (Ewen & Ewen, 1982).

המיניות הנכונה

איבר המין

הגוף הנכון נמדד גם במיניות "נכונה": ביכולתו המינית ההטרסקסואלית של הגבר המתקשרת הן לחששות הקשורות לגיל והן לכושר הגופני. אמנם בניגוד לכושר גופני ושומן, בעת שירות המילואים לא נמדדים ביצועים מיניים, אולם אין חלק אחר בגוף שהוא כה גלוי וכה גחמני כמו איבר המין המסוגל לעבור באופן דרמטי מפסיביות לעוררות מוגברת (Bordo, 1999, p. 43). הבדיחה שלפנינו מלמדת על תפיסת הקשר בין איבר המין ובין החשש מגיל:

קשיש חזר הביתה מביטוח לאומי עם בוחטה של כסף. אשתו שואלת אותו מה זה כל כך הרבה כסף? הוא אומר לה: "פתחתי את החולצה, ישר באו ונתנו לי קצבת זקנה".
אומרת לו אשתו: "לו היית פותח את המכנסיים היית מקבל גם קצבת נכות".

לטענתם של ארקין ודוברובסקי (Arkin & Dobrofsky, 1978) ערכים הקשורים ליכולת מינית מועצמים באווירה הכה גברית של הצבא, וכפי שמציין גוטמן (Gutman, 1997, p. 369) למרות שאתנוגרפים רבים מציינים כי מעטים הגברים המקשרים בין איבר המין שלהם לבין גבריותם, הרי מחקרים רבים מראים כי איבר המין הוא בהחלט בסיס להשוואה בין גברים. השיח על איבר המין, גודלו ויכולתו נפוץ בין חיילים כמו בין גברים אחרים (למשל נחקריו של ברנדס, 1980, עמ' 92-93). חשיבותן של הבדיחות טמונה בהקשר שלהן: באמצעות בדיחות אלה הגברים לא רק חושפים וחולקים חרדות ומאשרים לעצמם כי איבר מינם אינו כה קטן כפי שהם חוששים (Legman, 1968, p. 292), אלא הם גם יוצרים תחושה של אינטימיות ואחוזה שאינן יכולות להיווצר בדרכים פתוחות וישירות יותר.

אחוות גברים והומופוביה

נושא נוסף שחוזר ועולה בבדיחות, בהקנטות ובהתבדחויות החיילים הוא הומוסקסואליות והומופוביה. התבדחות על הומוסקסואלים אמנם נושאת אופי מעודן לעומת יחסו של הצבא האמריקאי או ההולנדי (למשל Sion, 2004), אך הנושא שריר וקיים ומעסיק את הגברים והוא חשוב לעניינינו משתי בחינות: ראשית, הומוסקסואליות והיחס אליה הם כלים

חשובים במיפוי יחסי הכוח בין הגברים, ושנית, ההתבדחות על הומוסקסואליות מדגישה את ההטרנסקסואליות הכמעט מובנת מאליה של החיילים, הנתפסת כמיניות ה"נכונה". חברות בין גברים ומה שסדוויק (1985) מכנה הומו־סוציאליות זכו לתשומת לב מחקרית אך לא מספקת (גוטמן, 1997, עמ' 393). לטענתו של מסנר (1992, עמ' 227) יחסים קרובים ואף ארוטיים בין גברים הופכים ל"ניטרליים" דרך הומופוביה גלויה. מחקרנו מחזק טענה זו ומראה שהומו־ארוטיות הולכת יד ביד עם הומופוביה. חיילים שהיו מעורבים יותר ביחסים הומו־ארוטיים נטו גם להיות יותר הומופובים והיו אחוזי אובססיה לגבי הומוסקסואליות. השיח על הומוסקסואליות והומוסקסואלים בא לידי ביטוי כמעט אך ורק בעזרת התבדחות וקנטור, לדוגמה חייל נכנס בפתאומיות לחדר המבצעים ומחבק חיבוק חם ועוֹטף את סמל המבצעים. למעשה הוא נצמד אליו. סמל המבצעים אמר: "מרוב חיבוקים פה אני אצא הומו בסוף המילואים". בדיחה אחרת המדגימה את היחסים המורכבים בין גברים, אינטימיות והומופוביה: חייל אחד שם את ידו סביב כתפו של חייל המבשל קפה, ומספר בדיחה: "מה ההבדל בין הומו לפנתר שחור? פנתר שחור לא היה נותן שישימו עליו ככה יד". ההומור מאפשר לגברים לעסוק בנושא הנחשב לטאבו ובה בעת לאשר מחדש את גבריותם. ההתבדחות על הומוסקסואל הופכת אותו ל"אחר" ויוצרת לכידות קבוצתית, אך בניגוד לאישה, ההומוסקסואל מהווה איום על חברת הגברים, משום שהוא יכול להיות חלק ממנה ובכך לאיים על החברות והאינטימיות הנוצרת בין גברים הטרנסקסואלים. לכן ההתבדחות עליו מסמנת גבולות חברתיים וחיזוק הנורמות ההטרנסקסואליות; ההומו מצטייר בדרך כלל בבדיחות כרפה שכל ותמים, שכן גבריות הומוסקסואליות מתקשרת עם פסיביות וחולשה:

שני חברים עלו על סירה בנהר. אחד אומר לשני: תנווט את הסירה כי אני רוצה להשתין. משתין ויש לו זין ענקי. שואל אותו החבר מאיפה זה? עונה: היה לי קטן אבל יש מקום מיוחד בנהר בו יש פיה וברגע שאתה טובל את הזין במים הפיה הופכת אותו לגדול. החבר רוצה להגיע לשם אבל הוא אומר לו רק תמורת זה שקודם אני אדפוק אותך בתחת. ההוא מסכים כי אומר שתמורת זין גדול זה שווה. תוך כדי הדפיקה אומר, אני לא מאמין שאני נותן לך לדפוק אותי בתחת. עונה החבר: ואני לא מאמין שאתה מאמין בפיות.

אולם בדיחה זו מטשטשת את ההבדלים בין גבר הומו לגבר הטרנסקסואל. מיהו ההומו בבדיחה זו? האם הוא הגבר החכם והאקטיבי בעל איבר המין הגדול, או חברו הפסיבי והתמים בעל איבר המין הקטן? הבדיחה מתייחסת לחשש שהגבר אינו יכול לסמוך אפילו על חברו שלא ינצל אותו מינית. נראה שהבדיחה עוסקת יותר ביחסי כוח בין גברים מאשר בהומוסקסואליות. אולם אם נתבונן בהיבטים ההומוסקסואליים שלה, נראה כי הם משקפים נאמנה את החלוקה לאקטיבי ופסיבי. הגבר הפסיבי ביחסי המין המשמש כאובייקט לחדירה מתוויג באופן שלילי מכיוון שתכונות אלה מזוהות עם נשיות. בתרבויות רבות (למשל בדרום אמריקה), בן הזוג האקטיבי אינו מתוויג כהומוסקסואל, מאחר שמכל הבחינות הוא נחשב לגבר נורמלי והתגמולים החברתיים שהוא זוכה בהם זהים לאלה שמהם היה נהנה לו היה מפתה אישה ולא גבר (Bordo, 1994, p. 289), בדיוק כמו בבדיחה זו.

לבדיחות על הומוסקסואלים ונשים יש ערך מוסף, שכן הן מלמדות אותנו על היחסים בין גברים הטרוסקסואלים בתוך המערכת הצבאית (שיאון, 1997). בנסיבות אלה משתמשים הדוברים בכוח הגברא, בנחיתותן החברתית של נשים, ובהומוסקסואליות כבאמצעי לדון ביחסים בין הגברים עצמם. למרות הרומנטיזציה של אהוות הלוחמים, גברים בצבא הישראלי, כמו נחקריו של ברנדס (Brandes, 1980), אמביוולנטיים כלפי נשים. ברבות מהדינמיקות הבין-אישיות ביחידות ישנו מוטיב מרכזי אם כי סמוי של תחרות על דומיננטיות וכפיפות. ביטוי של רגשות אינדיווידואליים מתחרה בהתנהגות הקבוצתית, המועדפת. מכאן שביצוע התפקיד הצבאי מחייב הגבלה של הזהות האישית ואי מתן ביטוי להתנסות הרגשית (Katz, 1990, p. 468). מבחינה זו, ההומור יכול לשרת כאמצעי לשחרור בטוח יחסית של רגשות עוינים ותחרותיים, ולכן, כאשר הגברים משווים עצמם ברמה הסמלית לנשים ולהומוסקסואלים הרי שהשוואה זו מספקת לנו עולם דימויים עשיר לציון אקטיביות, פסיביות, כוח והיררכיה. ברנדס (1980, עמ' 95) טוען כי:

Men show themselves to be constantly aware that the anus can be used in homosexual encounters, in which case the passive partner is perceived as playing the feminine role and indeed of being converted symbolically into a woman. It is this sexual transformation that men fear.

אכן, רבים מהגברים שחקרנו נהגו לבטא חולשה במונחים של חדירה אנאלית פוטנציאלית, ואחד הביטויים הנפוצים ביותר של שליטה היה "לזיין (מישהו) בתחת". כפי שמולקיי (1988, עמ' 129) ולימן (1987, עמ' 158) מציינים, הגסות בבדיחות אלה יכולה להסתיר מידע אימיני על הקבוצה והיחסים בה: סולידריות, גבולות או היררכיה. אין אנו טוענים שלבדיחות גסות אין מטען דימויים מגדרי או הומוסקסואלי, אלא שהן משרתות גם כאמצעי להבניה ולהבניה מחדש של הקבוצה והארגון שהן מסופרות בהם. לכן, כאשר ממקמים את הגברים במצבים של כוח לא שווה מבחינת מראה, השכלה והכנסה, אזי מתיחות ובדיחות גסות יכולות להדגים שוויוניות מהותית ולכן אחדות חברתית בין המעורבים.

נשים ומשפחה

בנוסף לגוף הנכון ולמיניות הנכונה ישנו דגש רב על המשפחה הנכונה. נשים הן נושא המעסיק מאוד את הגברים בגלל או למרות היעדרן משירות המילואים. אחד הנושאים הנפוצים הוא החרדה מפני בגידתה של בת הזוג: הנשים לא פעם מתוארות בתרבות הצבאית כחסרות אחריות, בעלות פוטנציאל לבגידה ומתפתות בקלות לגברים אחרים כאשר בן זוגן אינו בסביבה (שיאון, 1997). כך למשל כאשר אחד הגברים מתקשר הביתה ומגלה כי אשתו אינה שם, אחד מחבריו יגיד לו ש"היא בטח מבלה אצל השכן". כאשר חיילים מתקשרים לבנות זוגן להודיע שהם בדרך הביתה, ימצא מישהו שיגיד להם שאין טעם לעדכן אותה, שכן עדיף לתפוס אותה על חם.

ברנדס (1980, עמ' 113) טוען כי על ידי האזנה וסיפור בדיחות על בגידות הגברים זוכים בשני סוגי הנאה: השגת קטרוזיס מדיון פתוח בחרדות מפני אפשרות לבגידה מצד האישה, וכן התרברבות פומבית דרך השתתפות בהתבדחות הקבוצתית. הבדיחה הבאה משרתת מטרת אלה:

לאחר מותן עולות נשים למרומים וצריך לחלק אותן לגן עדן ולגיהנום. המלאך מעמיד אותן ואומר: "כל מי שבגדה בבעלה בין 4 ל-10 פעמים צעד אחד קדימה". תשע בחורות צועדות קדימה ואחת נשאר. המלאך אומר לעוזר שלו, "מיכאל קח את כל התשע וגם את החירשת".

בבדיחות הגסות ביותר תיאור הנשים דומה לתיאור פורנוגרפי: הן אובייקטים המציעים לגבר הנאה מינית. וכך, בעוד הגברים המופיעים בבדיחות גסות מוצגים כמעוניינים בנשים אך ורק לשם הנאה מינית, הנשים מתוארות כנגישות מבחינה מינית גם כאשר הן מעמידות פנים שאינן כאלה (Mulkey, 1988, p. 134). הנה אחת מן הבדיחות הנפוצות במילואים:

מי היא האישה האידיאלית? מטר שישים, בלי שיניים ועם ראש שטוח. מטר שישים כדי שתגיע עד לאיבר המין, בלי שיניים כדי שתוכל למצוץ בלי שיכאב וראש שטוח כדי להניח עליו בירה.

הנשים בבדיחות אלה מתוארות כפסיביות לנוכח האקטיביות והתאוה הגברית. הבדיחות משפילות נשים על ידי הפיכתן ל"אביוז" מיני המיועד לסיפוק צורכי הגבר. בורדו (Bordo, 1994, pp. 276–277) טוענת כי פורנוגרפיה הטרוסקסואלית מבנה עולם שבו נשים נמצאות במצב תמידי של מוכנות מינית ואינן מאיימות על הגברים באמצעות ביקורת, דחייה, שליטה או ציפייה לתמורה מהם. בפורנוגרפיה הנשים חשקניות, אך עם זאת תמיד מרוצות ממה שהגבר מספק להן. הבדיחה הבאה מדגימה מוטיבים אלה ומדגישה את תמימות האישה לנוכח עליונותו של הגבר:

בחורה אחת באה לחברה שלה ואמרה לה: אין לי אף אחד, אני לא יודעת מה לעשות. ענתה לה החברה: תשמעי, אני מכירה מישהו, יסדר לך משהו לא נורמלי. הבחורה הולכת אליו והוא אומר לה: יש לי בשבילך איזה צב, משהו לא נורמלי, יהיה לך תענוג לא נורמלי. תתקלחי, תשכבי במיטה עירומה, שימי את הצב פה ויהיה בסדר, וזה \$1000. הבחורה מתקלחת, מתפשטת, שוכבת, שמה את הצב, מחכה. הוא לא עושה כלום. היא בעצבים, מתקשרת אל הבחור, אומרת לו אתה רמאי אתה, גנב, מכרת לי ב-\$1000 משהו שלא זו בכלל. הוא אומר לה, הכי אל תזוזי, אני כבר בא. בא בריצה, מתפשט, קופץ עליה, דופק אותה, אומר לצב: פעם אחרונה שאני מראה לך איך עושים את זה.

הבחורה בבדיחה אינה רק תאוותנית עד שלא אכפת לה מה יספק אותה, אלא היא גם פתיה. למרות שהיא מנסה להשתמש בגבר כאובייקט לסיפוק צרכיה, הרי הוא זה שמשתמש בה

לסיפוק צרכיו המיניים והכלכליים. ניתן לראות דמיון בין ההומו לבין האישה: שניהם תאוותנים אך בריבזמן תמימים עד כדי טיפשות, ואולם ההומו מהווה איום ישיר יותר על הגבריות ה"נכונה". כמו כן, בעוד שנשים מתוארות כאובייקטים לסיפוק צורכי הגבר, בחינה מדוקדקת של כמה מהבדיחות מראה סיטואציה מורכבת יותר שבה הגברים תלויים בנשים לצורך מילוי צורכיהם. גברים אשר נשותיהם בהיריון נשאלים לא פעם אם הם בתקופת הכלב או השועל. הבדיחה שעליה מבוססת השאלה היא כדלקמן:

אישה בהיריון ובעלה ניגשים לרופא לשאול איך מקיימים יחסי מין בזמן ההיריון. הרופא אומר, "בשלושת החודשים הראשונים עושים בצורה רגילה, בשלושת החודשים האמצעיים כמו כלב ובשלושת החודשים האחרונים עושים את זה כמו שועל". הבעל שואל למה הכוונה והרופא עונה, "עומדים ליד החור ומייללים".

כפי שכבר צוין במחקרים קודמים, לסולידריות בין גברים ולאחווה הלוחמים ממד ארוטי ונשים, הקבוצה יוצרת מכנה משותף המבוסס על הטרוסקסואליות, וכך מתלכדת סביב האובייקטיביזציה של ה"אחר" – במקרה זה האישה הנתפסת כגוף אנונימי ללא אישיות. על ידי הפיכת מין ומיניות לנושאי שיחה פומביים, החיילים יכולים לתהות על משמעותה של המיניות הטרוסקסואלית שלהם, להביע חרדות ולמצוא מנוחה מלחצי הצבא. לשיח על מין ונשים מקום כה מרכזי במילואים כחוויה מלכדת עד כי, כפי שטען חייל:

גם מי שאין לו [בת זוג] חייב להיכנס לתוך זה כי כולם מדברים על [נשים] אז הוא חייב גם לדבר על זה אחרת אולי הוא לא ירגיש נוח [...] זה מן קטע כזה שכאלו הוא מרגיש מחויבות לדבר [...] הוא ישב שעה שעתיים יראה שרוב הנושאים הם על זה, אז לא תהיה לו ברירה, הוא ייכנס לזה.

אמנם רוב הנשים המוזכרות בבדיחות הן אנונימיות, אך בניגוד לאנונימיות המופשטת של האובייקט המיני, בת הזוג זוכה לאנונימיות מסיבות הפוכות: בנות זוגם של החיילים כמעט אף פעם אינן מוזכרות בשמותיהן בעת השיחות וההתבדחויות הקבוצתיות. תחת זאת הגברים נוטים לדבר על עצמם בגוף ראשון ולהצניע את הנשים. למשל, חייל שחזר מירח הדבש שלו שיתף את החיילים בפרטי הטיוול ליוון – איך הוא טס לאחד האיים, שכר חדר צופה לים במלון והקיף את האי בנ"פ. החוקרת, שלא יכלה להתאפק, שאלה אותו, "מה, טיילת לבד?", ואז הודה החייל הנבון כי טייל עם אשתו הטרייה. הסתרת בנות הזוג אינה תופעה ייחודית רק לאנשי צבא ישראלים. כאשר בת הזוג נתפסת על ידי הגבר כרצינית, הוא יזכיר אותה רק בשיחות פרטיות, כפי שמתאר זאת גם קרי (Curry, 1991) במחקרו על המתרחש בחדרי הלבשה של גברים בשתי מכללות אמריקאיות. הוא מצא כי כאשר הגברים דיברו באופן מיני ואגרסיבי על נשים, השיחה הייתה פומבית ורועשת. אולם כל שיחה רצינית בין גברים על יחסיהם עם נשים נערכה בשקט, בקצה חדר ההלבשה ובין שני גברים בלבד. במחקרה על מהנדסים אמריקאים בשנים 1870-1945, מצאה אולדנזיל (Oldenzil, 1999, p. 104) כי הגברים מחקו נשים ובעיקר את רעותיהם מהנרטיבים שלהם באופן שהדגיש את

עולמם ההומו־סוציאלי. טענה דומה העלה טוולייט (Theweleit, 1987) במחקרו על חיילי SA בגרמניה לאחר מלחמת העולם הראשונה.

בחזרה לעניינינו, נראה כי עבור החיילים עצם אזכורה של בת הזוג בנוכחות הקבוצה, על גלגליה ובדיחותיה הגסות על נשים, הוא דבר שלא ייעשה, שכן מהלך זה יש בו משום הנמכתה למקומן של הנשים האלמוניות המהוות מושא ללגלוג. במובן זה, החיילים דנים בפומבי רק בנשים שאין להם מערכת יחסים רצינית עמן, כגון בנות זוג ללילה או מאהבות. יתר על כן, פרקטיקה זו היא תוצאה של יצירת עולם חוויות גברי שאליו שום אישה קונקרטיית אינה יכולה להיכנס, ולכן אזכורה של בת הזוג מהווה בגידה בקבוצת הגברים. זאת ועוד, זהו מנגנון העוזר לשמר את היחידה ומונע פעפוע של המשפחה אל שירות המילואים; התעלמות מהמשפחה מחזירה את איש המילואים אל חוויית השירות הסדיר שבה היה רווק חופשי מדאגות. בנות הזוג של החיילים הן מושא לאהבה ולרגשות משפחתיים. לפיכך, בניגוד ל"קדושות", אותן נשים אנונימיות ואבסטרקטיות המשמשות בבדיחות הגסות, בנות הזוג, ה"קדושות", זוכות לכבוד. לטענתה של הייסט (Haste, 1993, p. 172) בת הזוג נתפסת באופן יחסי כאימינית: היא נאמנה לגבר שלה ומהווה אובייקט להערצה, אך המיניות שלה מתקשרת לפוריות. דימוי זה הולם את השמרנות היחסית של קהילת המילואים, המעלה על נס את ערכי המשפחה.

בכל היחידות הודגשה החשיבות שבהקמת המשפחה או לכל הפחות בקיום זוגיות יציבה בגיל צעיר. כך למשל אחד הסמלים שהתעתד להתחתן עם חברתו ההרה אמר לחבריו ליחידה, "זה גיל טוב להתחתן, 31". "קצת מאוחר מדי", ענה לו הרב סמל הפלוגתי.

משפחתיות היא אחד המאפיינים המרכזיים של החברה הישראלית, המייחסת מקום מרכזי למשפחה הנורמטיבית בחיי הפרט והכלל (פרס וכץ, 1980; שמגר-הנדלמן ובר-יוסף, 1991; פוגל-ביז'אוי, 1999). בכל היחידות היה עיסוק רב במשפחתיות ובמשפחה נכונה, דהיינו נישואים בגיל צעיר והולדת ילדים, וכל מי שסוטה מהדגם הזה ממושטר בעזרת שיחות, בדיחות, לגלוג והצגתו כבעיה שיש לפתור. אצל החיילים, גבר בן 30 ובחורה בת 25 כבר נחשבים זקנים. עובדה זו מפתיעה בעיקר לאור העלייה בגיל הנישואים הממוצע בחברה הישראלית. לפי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, בשנת 1999 היה גיל הנישואים הממוצע של נשים 24.7 ושל גברים 27.3.

אחד החיילים, רווק לקראת סוף שנות השלושים לחייו, היה נושא תמידי לבדיחות. צחקו עליו שהוא רווק זקן ולגלגו על איך העמיד פנים שהוא מדבר בטלפון עם חברתו. צחקו עליו שכל שנה הוא מבטיח שהוא עומד להתחתן. רווקותו המתמשכת הפכה גבר זה לכישלון בעיני חבריו ליחידה. רווק אחר אשר רווקותו הפכה לנושא לדיון קבוצתי באחת היחידות הקרבות יותר היה בן 32. חבריו המודאגים שאלו כיצד יכיר בחורה באורח החיים שלו (הוא אמן). אחד מחבריו סיכם את הנושא באומרו, "בעיה, בעיה חמורה אתו. הוא כבר לא ילד". בעת אימון נשק הצהירה מדריכת חי"ר בת 20 באוזני החיילים שהיא לא תהיה אף פעם בטוחה שהיא רוצה להתחתן. אחד המפקדים ענה לה "חכי עד גיל 25 כשתחילי להיות בלה ואז תחשבי אחרת". ככלל, נישואים וחתונות העסיקו את החיילים בכל היחידות עד מאוד, ולא פעם החל שירות המילואים בשיחות עדכון על מי מתחתן ומתי. אלה שהספיקו להתחתן מאז המילואים הקודמים נהגו להחליף חוויות על חתונות ולהראות תמונות. בנוסף, החוקרת נשאלה פעמים רבות לאורך עבודת השדה אם היא נשואה, ונאמר לה שיש הרבה רווקים ביחידה

שמחפשים, "ככה שאפשר לסדר משהו". היא גם נשאלה אם יש לה חברות רווקות להכיר לכמה מהחיילים.

על אלה שכבר התחננו מופעל לחץ להביא ילדים לעולם. באחד המקרים שאל מפקד היחידה את אחד החיילים, "ליאור, כבר יש צאצאים, נכון?" ליאור: "לא". המ"פ: "מה?! ליאור (בטון מתנצל): "לא, עובדים, עובדים". מפקד המחלקה מתערב בשיחה: "טרם הספיקו?". במקרה זה מפקד היחידה נמצא על תקן מורה המעיר לליאור הסורר, שמתנצל, ואילו מפקד המחלקה מחזק את הדימוי הזה כשהוא משתמש בתירוץ השתמטות מקובל "טרם הספיקו". לא רק במקרה זה אלא ברבים נוספים שימשו מפקדי היחידות כמחנכים הראשיים לערכים הנכונים – ערכי המשפחה. אחד ממפקדי היחידה אמר, "אני אומר לחיילים שלי שסדר העדיפויות הוא קודם כול משפחה, אחר כך עבודה ורק בסוף המילואים". המשפחה הנכונה שחיילי המילואים מעלים על נס היא משפחה שמרנית שבה מצופה מהאישה לתמוך בגבר ולהיות עזר כנגדו. תפיסה זו באה לידי ביטוי בבדיחה הבאה:

אישה יוצאת מהמטבח, חוצה כביש במעבר חצייה, מסתכלת ימינה ושאלה ונדרסת על ידי מכונית. מי אשם? האישה, כי היא יצאה מהמטבח.

באחד המקרים צחקו על אשתו של אחד החיילים שהגיע למילואים הראשונים שלאחר הנישואים בלי תחתונים ארוזים. חבריו סיפרו בגאווה כי הם הסבירו לה מה לעשות, ובמילואים הבאים "הוא הגיע מצויד כמו שצריך". כלומר, מרגע נישואיו האחריות לרווחתו של הגבר עוברת לבת זוגו, והוא שהיה עד כה עצמאי תלוי עתה לגמרי בתושייה של אשתו. במקרה אחר, לאחר שחיילים השתעשעו בזריקת שלג בחדר המבצעים, החלו סגן מפקד היחידה ומפקד המחלקה לנקות את הרצפה עם מגב. החיילים שהביטו במתרחש בעניין צחקו על סגן מפקד היחידה: "רואים שאתה מקצועי לפי תנועת המגב". "הכול מהצבא", הוא ענה, "בבית בעיקרון אני לא נוגע בשום דבר".

לסיכום, נראה כי לנוכח תהליכי האינדוידואליזציה, אובדן מרכזיותה של המשפחה (פוגל-ביז'ארי, 1999, עמ' 107) וכתוצאה מכך העלייה הניכרת במקרי הגירושים בחברה הישראלית, המילואים מהווים מעין מפלט המספק לחיילים לא רק חברה גברית אוהדת אלא גם מסע אל עולם אחר שבו מתקיימים אותם הערכים הנושנים של משפחתיות, חשיבות הנישואים המוקדמים וגידול ילדים. על רקע זה, האישה נתפסת כמושא תשוקה להקמת משפחה וסיפוק ביטחון, אך לתוך מציאות מדומיינת זו מחלחלת בה בעת ההכרה בהתפוררותו של התא המשפחתי ובערעור מעמדו של הגבר, הבאה לידי ביטוי באמצעות דיון פומבי בחשש מפני בגידתה של האישה.

הצלחה כלכלית

נושא נוסף המתקשר לענייננו הוא הצלחה כלכלית המהווה – כמו הגוף הנכון, המיניות הנכונה והמשפחה האידיאלית – מדד להצלחתו של הגבר. אולם בניגוד לנושאים האחרים שדנו בהם, תחרות כלכלית וחרדת סטטוס זוכות ליחס מרומז ועדין יותר. אין זה אומר

שהצלחה כלכלית אינה נמצאת ברקע רוב הזמן, אלא שבדרך כלל היא אינה באה לידי ביטוי ישיר בבדיחות ובהתבדחויות, אלא נוכחת בהן באופן עקיף:

בחורה אחת עוצרת טרמפים. עוצר לה אחד מזיכרון יעקב באוטו ענק ולוקח אותה. בדרך הוא אומר לה: אצלנו בזיכרון הכול הכי גדול. לוקח אותה לביתו הענק והמאוד מפואר ואומר לה: אצלנו בזיכרון הכול הכי גדול. אחר כך הוא לוקח אותה לחדר השינה הענקי שלו עם מיטה שמספיקה לחמישים איש ואומר לה: אצלנו בזיכרון הכול הכי גדול. הם מתפשטים ואז היא מסתכלת עליו ואומרת: אתה לא מזיכרון, נכון?

בדיחה זו מחדדת את הקשר בין גודל איבר המין ובין סמלי סטטוס וכוח, ומרמזת לתחרות כלכלית ולחרדות הנלוות אליה, אולם הנושא אינו הופך להתבדחות גלויה הן משום שלעוצמה כלכלית ישנו ממד ציבורי גלוי בלאו הכי והן משום רגישותו של הנושא, המותירה אותו רק ברקע הדברים.

החיילים רגישים מאוד לסוג המכוניות שהם נוהגים בהן למפגש המילואים. למשל, בעקבות לידת בתו של אחד ממפקדי היחידות, הוא הגיע למילואים עם מכוניתו של חמיו. מרבית החיילים שמו לב לרכב החדש ובאו לשאול אותו לגביו, אולם איש לא התעניין בתינוקת החדשה. אחד מסמלי הסטטוס הבולטים בתקופה שערכנו בה את עבודת השדה היו טלפונים ניידים; הללו היו אז מוצר נדיר יחסית. לא ניתן היה להתעלם מהחיילים שבעלותם היה המוצר הנחשק שחך מהם את השימוש בטלפון ציבורי ואפשר להם לגלות נדיבות כלפי חבריהם. היבט נוסף היה ארוחות; בעוד שהחיילים המבוססים יותר העדיפו לא פעם מסעדות על פני אוכל צבאי, חבריהם הפחות מבוססים נאלצו להסתפק במטבח הצה"לי. כמו כן, לא כל החיילים יכלו לתרום מכספם לארוחות החגיגיות שנערכו בעיקר בסוף המילואים. גם לינה הצביעה על מעמד כלכלי – בימים הראשונים של המילואים, שהוקדשו לגיוס והכנה, העדיפו חלק מהחיילים ללון מחוץ לבסיס, ולחיילים חולקו דפי פרסומת של מלונות שונים באזור. כמו כן, מקצועו של האדם ומקום מגוריו מהווים אף הם מדד להצלחתו הכלכלית, כמו גם הסיפורים על טיולים בעולם. החיילים המצליחים יותר כלכלית סייעו לא פעם למובטלים ולמתקשים במציאת עבודה.

סיכום

תרבות המילואים הגוססת – ואולי כבר מתה – הייתה חובקת כול. שפה, לבוש, אוכל, יחסים עם הסביבה, ערכים, זהות. "המילואימניק" היה אזרח ישראלי שעבר מטמורפוזה ביום שבו יצא למילואים, וחזר למצב הצבירה הקודם שלו ביום השחרור [...] המילואים היו סיפור אהבה. גברים שהלכו למילואים באותם עשורים אהבו את זה. חיכו לזה [...] המילואים העניקו את הריגוש, את השינוי, את האשליה שעדיין לא התמסדנו לגמרי, שיש עוד אופציה, גם אם יש לה טעם של לוף ושמן רובים. המילואים השתלבו בכל מה שהיה בארץ ישראל "היפהפייה והנשכחת". פשטות,

שווינויות, סולידריות [...] אולי מותה של תרבות המילואים הוא עוד סימן לתהליך הכואב של המסע הישראלי לעבר השפיות (רוביק רוזנטל, 1989).

במחקר זה בחנו את שירות המילואים בשנות התשעים כקהילה שחלק מקסמה עבור אותם הגברים המשרתים בה נובע ממה שקימל וקאופמן (1994) מאפיינים כמשבר גובר בזהות הגברית בעשורים האחרונים, ובלבול לגבי מובנה של הגבריות. מבחינה זו שירות המילואים, אף שבמידה רבה הוא עולם הולך ונעלם, יכול להתפרש כמעין תגובה לשינויים חברתיים מרכזיים בחברה הישראלית כגון תמורות כלכליות, תביעת נשים לשוויון זכויות ופתיחת מקצועות צבאיים רבים בפני נשים. כך שירות המילואים הופך למרכיב בתרבות הפנאי של הגבר הישראלי בן המעמד הבינוני, בדומה למקבילו הצפון אמריקאי התר אחר גבריות מסורתית במחנות גברים. בכך אין ברצוננו לטעון כי לשירות המילואים אין היבטים אינסטרומנטליים ולאומיים, אלא שבנוסף עליהם, ולעתים גם תחתם, מתפתחת רטוריקה המדגישה את תרומת השירות לפרט וקושרת בין המילואים לבין תרבות פנאי גברית. וכך, בעוד אנו מדברים על תופעה ישראלית פרטיקולרית, הרי שההקשר שאנו עוסקים בו הוא גברי אוניברסלי – בגידת הגיל, מיניות, קרבה בין גברים, היחס לנשים והקמת משפחה – ומבחינה זו אין הבדלים רבים בין הגבר הישראלי בן המעמד הבינוני למקבילו בחברה המערבית.

אנו טוענים כי הומור קשור לגבריות ולחרדות הקשורות בגוף הגברי. ההומור כאן הוא גם אמצעי לעסוק בנושאים הנחשבים לטאבו, כגון אוביקטיביזציה של נשים וההזדקקות להן, ומאבק לדומיננטיות. קוסר (Coser, 1960, p. 88) טענה כי מבחינה פונקציונלית הומור והתבדחות עושים דרמטיזציה להפרת נורמות, אך באותו זמן גם מאשרים אותן מחדש, וכך ההומור הוא גם אמצעי לשימור וחיזוק נורמות חברתיות. אנו מרחיבים את הניתוח שלה וטוענים כי הומור קשור גם לכוח; נורמות אינן רק מסדירות התנהגות אלא גם מלמדות את יחסי הכוח וההנחות הגמוניות לגבי המבנה החברתי, ומשכפלות אותם. כפרפראזה ללימן (1987, עמ' 150). יש לנתח התבדחות, מתיחות ובדיחות לא רק כאמצעי לשימור הסדר החברתי אלא כמכניזם המקיים את מבני הכוח. מנקודת מבט זו, בחינת ההומור מגלה את הדרך שבה הארגון הצבאי יוצר היררכיות, מגדר וסדר חברתי. מבחינה זו אנו מדגישים את תפקידו של ההומור כמכניזם, כאמצעי ליצירה ולשעתוק אי-שוויון ויחסי כוח.

יש בכך כדי לענות על השאלה מדוע ההומור כה מרכזי ביחידות הנחקרות. אנו טוענים כי חשיבותו גם ביצירת עולם משמעות משותף עבור החיילים שהרקע שלהם הטרוגני למדי מבחינת השכלה, תעסוקה ודרגה צבאית. קונל (Connell, 1995) מדבר על גבריות שונות, ובדומה לכך ביחידות אלה אי-אפשר לדבר על גבריות אחת אלא על סוגים שונים המושפעים בראש ובראשונה ממעמדו הסוציו-אקונומי ומגילו של החייל, אך גם ממקצועו הצבאי ומדרגתו.

אולם לצבא יש אינטרס להסוות את ההבדלים וליצור מראה של אחידות (Kovitz, 2000); השיח הפומבי והבדיחות הם חלק מיצירת מכנה משותף שמטרתו למסך הבדלים סוציו-אקונומיים, ולפיכך ההומור המנותח במאמר זה הוא אמנם השיח הדומיננטי ביחידות הנחקרות אך אינו היחיד – מרבית החיילים הדתיים בפלוגת החיר"ם למשל לא נטלו חלק בשיח זה. אין אנו טוענים כי לא קיימים הבדלים בין חיילי מילואים המשתייכים למעמד הבינוני, לצווארון כחול, עצמאים או כאלה המועסקים על ידי ארגונים גדולים, וכן בין קבוצות אתניות

שונות. אולם לאור מיעוטו של המחקר העוסק בשירות המילואים ולאור מוגבלותו של מאמר זה אין באפשרותנו להתייחס להיבטים אלה. תחת זאת במחקר זה התמקדנו בעיקר במה שחיילים אלה חולקים ביניהם.

ההומור הוא כלי מרכזי ביצירת "אחוות לוחמים", לכידות סנטימנטלית בין חבורת גברים. בדיחות והתבדחות יוצרות שפה משותפת עבור החיילים ככלל, ועבור גברים המשתתפים בלחימה בפרט, והן מטשטשות את ההבדלים ביניהם ובמקביל מחדדות את ההבדלים בינם לבין קבוצות אחרות. "לעשות כיף" במשותף פירושו לסמן את גבולות הקבוצה ולהעביר מסר כללי יותר: "כולנו אנשי צבא כיוון שכולנו נהנים מבריחות צבא". בעוד שהקבוצה הנוצרת ומתקיימת כאן היא קבוצה ראשונית (כיתה, מחלקה, יחידה), הרי בכך שהם לוקחים חלק בהתבדחות (ובאופן כללי יותר בשירות המילואים), הגברים מאשרים את חברותם ב"קהילת זרים" נרחבת יותר של יחידות קרביות במילואים (Helman, 1999). לטענת הלמן, מה שנוצר כאן אינו רק אפשרות לתקשורת ישירה בין גברים המשרתים יחדיו, אלא חשוב יותר – קהילה מדומיינת של גברים המשרתים יחדיו בצבא. לפיכך, מחד גיסא קהילת הזרים המבוססת על תקשורת ישירה נוטה לייצר ולכפות השקפות הגמוניות נרחבות יותר: חשיבות השירות הצבאי, מרכזיותה של הזהות הגברית ההטרנסקסואלית, דימוי הגוף ה"נכון", חשיבותה של המשפחה, וההדרה של נשים, ומאידך גיסא הממד הפיזי של המילואים, המלווה בהגירה תמידית מהעולם האזרחי לעולם הצבאי ובחזרה, יוצר עבור אנשי המילואים עולם דמיוני המקיים דיאלוג מתמיד דרך ההומור עם העולם האזרחי אך במידה רבה גם מונע דיפוזיה בין שני העולמות.

מקורות

- אלמוג, עוז (1997). הצבר – דיוקן. תל אביב: עם עובד.
- אלמוג, עוז (2004). פרידה משרוליק: שינוי ערכים באליטה הישראלית. חיפה: אוניברסיטת חיפה / זמורה ביתן.
- בומס, ניר (2005). של מי הצבא הזה? מעריב, 13 בפברואר.
- הורוביץ, דן וליסק, משה (1990). מצוקות באוטופיה: ישראל חברה בעומס יתר. תל אביב: עם עובד.
- המכון הישראלי לדמוקרטיה (2003). כל העם צבא? שירות מילואים בישראל. פרויקט צבא-חברה.
- לוי, יגיל (2003). צבא אחר לישראל. תל אביב: ידיעות אחרונות ספרי חמד.
- פוגל-ביז'ואי, סילביה (1999). משפחות בישראל: בין משפחתיות לפוסט-מודרניות. בתוך: דפנה יזרעאלי ואריאלה פרידמן (עורכות), מין מגדר פוליטיקה. תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד.
- פרס, יוחנן וכץ, רות (1980). משפחה ומשפחתיות בישראל. מגמות (כו): 37-56.

רוזנטל, רוביק (1989). הקסם המסתורי מת. מעריב, מוסף ראש השנה.
 רוניגר, לואיס ופייגה, מיכאל (1993). תרבות הפראייר והזהות הישראלית. אלפיים 7: 118-136.

שיאון, ליאורה (1997). דימויי גבריות אצל לוחמים: השירות בחטיבות חיל הרגלים כטקס מעבר מנערות לבגרות. מחקרי עיון מס' 3. המרכז ע"ש שיין למחקרים במדעי החברה, האוניברסיטה העברית בירושלים.
 שמגר-הנדלמן, לאה וברייסוף, רבקה (עורכות) (1991). משפחות בישראל. ירושלים: אקדמון.

Arkin, William & Dobrofsky, Lynne R. (1978). Military socialization and masculinity. *Journal of Social Issues* 34(1): 151–168.

Bauman, Zygmunt (1992). *Morality, immorality, and other life strategies*. Cambridge MA: Polity Press.

Ben-Ari, Eyal (1989). Masks and soldiering: the Israeli army and the Palestinian uprising. *Cultural Anthropology* 4(4): 372–389.

Ben-Ari, Eyal (with the assistance of Galeet Dardashti) (2001). Test of soldierhood, trials of manhood: military service and male ideals in Israel. In: Daniel Maman, Eyal Ben-Ari & Zeev Rosenhek (Eds.), *War, politics and society in Israel: theoretical and comparative perspectives*. New Brunswick, N.J.: Transaction Publishers, pp. 239–268.

Bordo, Susan (1994). Reading the male body. In: Laurence Goldstein (Ed.), *The male body*. Ann Arbor: University of Michigan Press, pp. 265–306.

Bordo, Susan (1999). *The male body*. New York: Farrar, Straus and Giroux.

Brandes, Stanley (1980). *Metaphors of masculinity: sex and status in Andalusian folklore*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Cameron, Craig M. (1994). *American samurai: myth, imagination and the conduct of battle in the first marine division, 1941–1951*. Cambridge: Cambridge University Press.

Connell, R. W. (1995). *Masculinities*. Berkeley: University of California Press.

Coser, Rose Laub (1960). Laughter among colleagues: a study of the social function of humor among the staff of a mental hospital. *Psychiatry* 23: 81–95.

Curry, Timothy J. (1991). Fraternal bonding in the locker room: a profeminist analysis of talk about competition and women. *Sociology of Sport Journal* 8: 119–135.

Douglas, Mary (1968). The social control of cognition: some factors in joke perception. *Man* 3: 361–376.

Eisenhart, Wayne R. (1975). You can't hack it little girl: a discussion of the covert psychological agenda of modern combat training. *Journal of Social Issues* 31(4): 13–23.

- Eisenstadt, Smuel N. (1985). *The transformations of Israeli society: an essay in interpretation*. London: Weidenfeld and Nicolson.
- Ewen, Stuart & Ewen, Elizabeth (1982). *Channels of desire: mass images and the shaping of American consciousness*. New York: McGraw-Hill.
- Fine, Gary A. (1984). Humorous interaction and the social construction of meaning: making sense in a jocular vein. *Studies in Symbolic Interaction* 5: 83–101.
- Fine, Gary A. (1987). One of the boys: women in male-dominated settings. In: Michael S. Kimmel (Ed.), *Changing men: new directions in research on men and masculinity*. Newbury Park: Sage, pp. 131–147.
- Gabriel, Richard A. (1987). *No more heroes: madness & psychiatry in war*. New York: Hill and Wang.
- Greenbaum, Charles W. (1979). The small group under the gun: uses of small groups in battle conditions. *Journal of Applied Behavioral Science* 15: 392–405.
- Gutmann, Matthew C. (1997). Trafficking in men: the anthropology of masculinity. *Annual Review of Anthropology* 26: 385–409.
- Haste, Helen (1993). *The sexual metaphor*. New York: Harvester/Wheatsheaf.
- Helman, Sarit (1999). Militarism in the construction of the life-world of Israeli males: the case of the reserves system. In: Edna Lomsky-Feder & Eyal Ben-Ari (Eds.), *The military and militarism in Israeli society*. Albany: State University of New York Press, pp. 191–221.
- Ingraham, Larry L. & Manning, Frederick J. (1981). Cohesion: who needs it, what is it and how do we get it to them? *Military Review* 61(6): 2–12.
- Katriel, Tamar (1991). *Communal webs: communication and culture in contemporary Israel*. State University of New York Press.
- Katz, Pearl (1990). Emotional metaphors, socialization, and roles of drill sergeants. *Ethos* 18: 457–480.
- Kimmel, Michael S. & Kaufman, Michael (1994). Weekend warriors: the new men's movement. In: Henry Broad & Michael Kaufman (Eds.), *Theorizing masculinities*. London: Sage Publications, pp. 259–288.
- Kovitz, Marcia (2003). The roots of military masculinity. In: Paul Higate (Ed.), *Military masculinities identity and the state*. London: Praeger.
- Legman, Gershon (1968). *The rationale of dirty jokes: an analysis of sexual humor*. New York: Grove Press.
- Levin, Marlin & Halevy, David (1983). Israel. In: Gabriel Richard (Ed.), *Fighting armies: antagonists of the Middle East – a combat assessment*. Westport, Conn.: Greenwood, pp. 3–25.
- Lomsky-Feder, Edna, Gazit, Nir & Ben-Ari, Eyal (2004). Notes on the study of military reserves: between the military and civilian spheres. In: Kristina

- Spoehr-Readman (Ed.), *Building sustainable and effective military capabilities: a systematic comparison of professional and conscript forces*. Amsterdam: IOS Press, pp. 64–78.
- Lyman, Peter (1987). The fraternal bond as a joking relationship: a case study of the role of sexist jokes in male group bonding. In: Michael S. Kimmel (Ed.), *Changing men: new directions in research on men and masculinity*. Newbury Park: Sage, pp. 148–163.
- Maman, Daniel, Rosenhek, Zeev & Ben-Ari, Eyal (forthcoming): The study of war and the military in Israel: an empirical investigation and reflective critique. *International Journal of Middle Eastern Studies*.
- Messner, Michael (1992). Like family – power, intimacy and sexuality in male athletes' friendships. In: D. M. Nardi (Ed.), *Male friendships*. New York: Sage, pp. 215–238.
- Morgan, David H. J. (1994). Theater of war: combat, the military and masculinities. In: Harry Brod & Michael Kaufman (Eds.), *Theorizing masculinities*. Thousand Oaks: Sage, pp. 165–182.
- Mulkay, Michael (1988). *On humour: its nature and its place in modern society*. London: Polity.
- Oldenziel, Ruth (1999). *Making technology masculine: men, women and modern machines in America, 1870–1945*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Sedgwick, Eve K. (1985). *Between men: English literature and male homosocial desire*. New York: Columbia University Press.
- Sion, Liora (2004). *Changing from grey to blue beret: Dutch peacekeepers in Bosnia and Kosovo*. PhD Dissertation, Amsterdam: Free University.
- Sion, Liora & Ben-Ari, Eyal (forthcoming): Weary, hungry and horny: joking and jesting among Israel's combat reserves. *Israeli Affairs*.
- Theweleit, Kurt (1987). *Male fantasies*. Cambridge: Polity Press.
- Turner, Victor (1985). *On the edge of the bush: anthropology as experience*. Tucson: University of Arizona Press.
- Vidich, Arthur J. & Stein, Maurice R. (1960). The dissolved identity in military life. In: Maurice R. Stein, Arthur J. Vidich & David Manning White (Eds.), *Identity and anxiety*. New York: The Free Press, pp. 493–506.
- Weiss, Meira (1997). War bodies, hedonist bodies: dialectics of the collective and the individual in Israeli society. *American Ethnologist* 24(4): 813–832.
- Weiss, Meira (2002). *The chosen body: the politics of the body in Israeli society*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Winslow, Donna (1999). Rites of passage and group bonding in the Canadian airborne. *Armed Forces and Society* 25(3): 429–458.